

УДК 94:[398.7:159.922/.923:159.963:159.953]
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.596>

МОДЕЛЮВАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ СНОВИДІННЯ: ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І МІФОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Андрій ТЕМЧЕНКО

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3999-9459>

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
бульвар Шевченка, 81, 18000, м. Черкаси, Україна,
e-mail: temchen@ukr.net

Здійснено спробу розглянути моделювальні властивості сновидінь у контексті міфу як системи психічних стереотипів і ментальних установок. *Мета* публікації полягає у виявленні особливостей, що дають змогу розглядати сновидіння як змінений стан свідомості, що не лише рефлексує на зовнішні обставини, але здатен моделювати власні культурні смисли.

Методи дослідження спрямовані на аналітико-синтетичне осмислення процесів, пов'язаних з міфом і сновидінням, що передбачає залучення досвіду інших гуманітарних галузей, зокрема філософії, психології і лінгвістики.

Отримані результати. На відміну від ситуації «буденності» у традиційній культурі сновидіння може формувати «порядок денний» повсякденної діяльності, оскільки здатне не лише «перезавантажувати» операційну систему, за допомогою якої відбувається обробка й адаптація персональної інформації, але певним чином «перепрограмувати» її функціональні можливості. Внаслідок цього «завантажуються» нові оперативні дані, «налаштовуються» інші опції, оновлюється інтерфейс системи, внаслідок чого у підсвідомості можуть вибудовуватися конструктивні або деструктивні поведінкові моделі, що діють автоматично і не контролюються свідомістю. Скоріш за все це стосується архетипних сновидінь, що створюють відповідний емоційний стан, який реалізується у спонтанних діях повсякдення. Наприклад, сон про нечисту воду асоціюється із захворюванням, оскільки бруд є маркером інфекційних недуг. Фізична нечистота може проектуватися на стани, пов'язані з очікуванням неприємностей іншого характеру.

Ключові слова: бінарна опозиція, déjà vu, змінений стан свідомості, міф, минуле, моделювання, обряд, підсвідоме, пам'ять, ритуал, сакральне, сновидіння, час, час творення.

Andriy TEMCHENKO

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3999-9459>

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department

of the Ukrainian History

of the Bohdan Khmelnytsky National University

of Cherkasy,

81, boulevard of Shevchenko, 18000, Cherkasy, Ukraine,

e-mail: temchen@ukr.net

MODELING PROPERTIES OF DREAMS: VIRTUAL REALITY AND MYTHOLOGICAL CONTEXT

Introduction. The article attempts to consider the modeling properties of dreams in the context of the myth as a system of mental stereotypes and mental attitudes.

The purpose of the publication is to identify specific features that allow one to consider dreams as an altered state of consciousness that not only reflects on external circumstances, but is capable of modeling its own cultural meanings.

The research methods are aimed at the analytical and synthetic understanding of the processes related to the myth and dream, which involves the involvement of the experience of other humanitarian fields, in particular, Philosophy, Psychology and Linguistics.

The obtained results. In contrast to the situation of «everyday life» in traditional culture, a dream can form the «agenda» of everyday activities, as it is able not only to «reboot» the operating system, which is used to process and adapt personal information, but in a certain way to «reprogram» its functionality.

As a result of this, new operational data are «loaded», other options are «configured», the system interface is updated, as a result of which constructive or destructive behavioral models can be built in the subconscious, which act automatically and are not controlled by consciousness. Most of all, this refers to archetypal dreams that create a corresponding emotional state, which is realized in spontaneous everyday actions. For example, a dream about unclean water is associated with illness, since dirt is a marker of infectious diseases. Physical impurity can be projected onto states associated with the expectation of troubles of a different nature.

The perception of a dream as a cause of everyday life is due to the specificity of human memory, which is able to record not only real but imaginary events. Memory capabilities allow one to arbitrarily «record» on the tape of the subconscious almost everything that falls into its field of vision — random sounds, fragments of reality, smells, touches, spontaneous emotions, as well as internal associations and suggestive impressions. As a result, a «personal» data bank of a specific person is formed, which is «used» by the subconscious to model endless modifications of dream plots and images. «Personal data» accumulated in this way can also be linked to a collective information base.

Keywords: binary opposition, déjà vu, altered state of consciousness, myth, past, simulation, ritual, subconscious, memory, ritual, sacred, dream, time, time of creation.

Вступ. Традиційна культура характеризується стійкими нормами, що регламентують повсякденну діяльність її носіїв. Відповідні відношення не обмежуються лише горизонтальними зв'язками і претендують на виміри з вертикальною перспективою, що стосуються понять, пов'язаних із семантикою *locus mortis*¹. Специфіка міфічних описів «невидимого» і «непізнаного» полягає у тому, що «тексти потойбічного» торкаються також змінених станів свідомості — летаргій, марень, галюцинацій, сновидінь і трансів [1, с. 225—234]. Напевно, що проживання різних стадій лімінальності може по-різному впливати на оцінку реальних подій, які подекуди трактуються з позиції суб'єктивності [2, с. 303—325]. У традиційних віруваннях особа, яка перебуває у «пороговому» стані, здатна перетинати межу з «тим» світом, «контактувати» з потойбічними істотами або пращурами, отримуючи при цьому часто неочікувану, але важливу інформацію. Переживання відповідних станів позначаються на оціночних характеристиках Всесвіту, описаних у міфологічних і обрядових текстах, що іноді нагадують інструктивні настанови «правил» перетину межі з «невідомим», з'ясовують головні орієнтаційні моделі «того» простору і часу; пропонують алгоритми дешифрування варіантів «послань», висловлених сакральними посланцями, вирішують інші смислові ребуси, які стосуються уточнення «функціоналу» окремих елементів потойбічного світу, в результаті чого досягається мета подорожі і забезпечується повернення у хронотоп буденності.

У науковому дискурсі вивчення змінених станів є прерогативою спеціальних наук, переважно психологічного і медичного спрямування. Натомість для культурної антропології, крім досліджень шаманізму [3; 4; 5, с. 169—176; 6, с. 536—539], онейрологічна тематика залишається доволі актуальною.

Методи нашого дослідження спрямовані на аналітико-синтетичне осмислення процесів, пов'язаних з міфом і сновидінням, що передбачає залучення досвіду інших гуманітарних галузей, зокрема філософії, психології і лінгвістики.

Основна частина. Очевидно, що найпоширенішим станом, в якому може змінюватися звичний ракурс сприйняття буденності, є сновидіння [7, с. 133—137; 8, с. 403—434]. У міфології сні трак-

туються як візії «паралельної» реальності, а події, які «там» відбуваються, сприймаються такими, що можуть згодом відтворюватися у повсякденні. Уміння розпізнавати зв'язок сновидних образів з дійсністю складає мистецтво снотлумачення. Звідси інтуїтивні пошуки аналогій між примарними метафорами сновидіння й реальними подіями буденності, які встановлюються за допомогою чуттєвих асоціацій чи смислових відповідностей, що формують каузальні зв'язки, а відтак утворюють текстові конструкції². Відповідні процеси, які можна трактувати як спробу свідомості адаптувати «уявне» у контексті «дійсного» (або навпаки), пов'язані з особливостями людської пам'яті, здатної автоматично фіксувати не лише реальні, але уявні (навіяні, надумані чи примарні) образи, архівуючи їх на півці підсвідомого. Однак потенціал пам'яті не вичерпується лише горизонтальними *personale*-зв'язками, набутими у результаті власного осмисленого досвіду. За певних обставин (як правило, у короткочасних перехідних станах) особа здатна занурюватися у глибинні прошарки підсвідомого — не контрольованого *ratio* персонального банку даних, сполученого із спільним інформаційним полем. У цій базі зберігаються архівовані враження від зовнішнього світу, отримані протягом життя. У такий спосіб відбувається зміна фокусу сприйняття, що концентрується на асоціативних відчуттях, які виходять за межі «усвідомленої реальності».

Дотичність «персонального» і «загального» проявляється в аспектах, що описують різні стани буття, пов'язані з формуванням індивідуальної чи спільної для певної групи осіб траєкторії — проявленої чи прихованої, латентні характеристики якої активуються за наявності відповідних тригерів. Перманентне взаємопроникнення «індивідуального» і «загального» властиве міфу, який є первинною формою суспільної організації і фактично дублює безпосереднє (наївне) сприйняття оточуючого світу, а також ідентифікації «себе» в ньому. Похідними формами, які в режимі різної інтенсивності реалізують міф, є вертикальні і горизонтальні культурні зв'язки. Наприклад, традиційні, індустріальні, постіндустріальні, інформаційні (вертикальні) або елітарні, народні, групові,

² З погляду психології очевидним є зворотне твердження, згідно з яким сон ніби компенсує прогалини активної діяльності, пов'язаної з фізичними чи психічними станами. Наприклад, спраглому сниться багато води.

¹ Лат. Потойбічний світ.

контрверсійні (горизонтальні). Звідси вірогідне пояснення, чому у представників різних вікових і суспільних груп (навіть, різних поколінь) можуть фіксуватися схожі сновидіння, пов'язані з пра-міфологічними сюжетами й образами (приклад своєрідного експрес-екскурсу у колективне минуле).

Напевне, що такі властивості психіки притаманні у першу чергу для представників прадавніх культур, коли міф перебував у більш активній фазі, ніж зараз, а сновидіння сприймалося як його органічна складова. Певним чином це пояснює незрозуміле для сучасників плетиво архаїчних міфів, де одночасно міксуються не пов'язані між собою історичні факти, хронологічні події, перекази, колективні оцінки, вірування, сновидіння і мимовільні суб'єктивні враження, нерозривно вмонтовані у загальні уявлення (міфологічну картину світу). Здатність до віртуалізації уві сні архаїчних уявлень і пов'язаних з ними образів, особливо тих, що стосуються *invisibilia mundi*³ свідчить не лише про емоційний стан сновидця (як це трактують психологи), але його персональні властивості (зокрема його *status sacer*⁴, а вербалізація побаченого після пробудження (перетворення потоку підсвідомого на текст — буквально хаосу на космос) легітимізує його у часі і просторі культури [9, с. 64—73]. Інакше кажучи, сновидіння одночасно пов'язане з індивідуальним і колективним досвідом, оскільки «перетасовує» раціонально не пов'язану між собою інформацію, дістаючи її вибірково фрагменти з архівів пам'яті. Внаслідок цього формуються різні і неповторні версії «бачення» (на кшталт калейдоскопу), де в певних пропорціях переплітається «загальне» й «особисте», «минуле» і «прийдешне», «раціональне» й «ірраціональне», що пояснює очевидну парадоксальність окремих сновидних сюжетів при спробі трактувати їх з позицій логіки.

Зважаючи на це, доречною видається думка, що у сновидіннях можуть з'являтися «розмиті» образи примарного минулого (колективного досвіду), що розцінюється як реакція генетичної (родової) пам'яті на дотичні *person-ситуації*, зокрема стресового характеру [10]. Відповідні ситуації можуть сигналізувати про небезпеку або стимулюють захисні функції психіки. У порівняльному аспекті такий взаємозв'язок виглядає як підключення елемента персонального живлення до слоту колективного силового поля (щось на

кшталт бернштєнівського егрегора [11]). Діапазон частот (акустичних, оптичних і механічних), в межах яких дозується необхідна для персони інформація, відповідає її внутрішнім запитам і можливостям, тобто якість сигналу (його сюжетика і семантика) безпосередньо залежить не лише від зовнішніх факторів, але й від самого сновидця, точніше від стану його психіки (її еластичності і прозорості), адаптованої чи неадаптованої до «реалій» міфу, а також глибини занурення у підсвідоме. Амплітуда внутрішньо емоційних коливань, що формують «порядок денний» сновидіння, відповідає також особистому або колективному запиту. Останнє властиве переважно для архаїчних культур, невід'ємними ознаками яких є наївний емпіризм, ірраціоналізм і синкретизм, що передбачає наявність спільного для усіх фізичного, ментального й емоційного поля⁵. Ключовими *tradition-запитами*, модифікації яких простежується практично в усіх міфологічних сюжетах, а відтак фольклорних жанрах, є фізичне виживання і продовження роду, що спонукає до виникнення у цих смислових діапазонах похідних культурних форм, наприклад, різноманітних магічних практик. Зокрема під час ворожіння ключові значення акцентовані на зустрічі шлюбного партнера, фізичного здоров'я, добробуту і народження дітей [12].

Наявність спільних мотивів і образів у сновидіннях, які фіксуються в осіб, безпосередньо не пов'язаних між собою родинними, етнічними, віковими чи статевими ознаками, межує з поняттям архетипу — глибинного й ідентичного для усіх пласту психіки, що є основою для утворення стійких міфологічних моделей. У такому разі формуються взаємообумовлені відношення. Зокрема архетип як психоментальна модель є результатом тривалої еволюції, де віддзеркалюються загальні архаїчні прошарки свідомості. Паралельно він (архетип) володіє потенційною здатністю до створення власних смислових проєкцій, моделюючи при цьому відповідні ментальні форми, які трансформуються у стереотипи (наприклад, архетип води моделює емоційні стани, пов'язані із процесами розмежування, очищення-забруднення, народження і смерті). Внаслідок цього генерується складна система значень, своєрідне *software* культури, архітектоніка якої конструюється з численних смислових модулів, що перманентно тестуються суспільством, у

³ Лат. Невидимий світ.

⁴ Лат. Сакральний статус.

⁵ Традиційна спільнота становлять єдине ціле, де кожен індивід нагадує клітину біологічного організму.

процесі чого відбувається оптимізація чи нівеляція її окремих інгредієнтів. Функцію ключових компонентів операційної системи культури, що складають також смислові алгоритми міфу, виступають бінарні конструкції — парні й протиставні подвійності, які посилюють («дозволяють») або послаблюють («забороняють») смислові потенції того чи іншого поняття (див. чиста-брудна вода). Очевидно, що функціонал будь-якого програмного продукту, в т. ч. культури, полягає у можливості створювати результативні конструкції, скореговані на зміни або смислову адаптацію певних значень, що виникають у процесах асиміляції, дисиміляції, акомодатії, глобалізації, мутації тощо. Аналогічну функцію можуть виконувати сновидіння, де архетипні образи проявляються в «чистому вигляді». Звідси моделювальні потенції сновидіння які у цьому разі позиціонуються не лише як властивість психіки, але стають елементом культури, здатних формувати «порядок денний» конкретної особи або спорідненої групи, оскільки їхнє тлумачення втискується у прокрустове ложе «бінарних» опозицій, смислових аналогій й чуттєвих асоціацій.

Дискусійним залишається питання, пов'язане з функціоналом генетичної пам'яті. Зокрема, чи можуть знакові події минулого, «захити» у глибинних лабіринтах індивідуальної чи колективної пам'яті, відтворюватися у сновидіннях, а відтак опосередковано впливати на майбутнє індивіда чи групи споріднених осіб. Актуалізація цього дискурсу пов'язується з т. зв. «прототипним» принципом, відповідно до якого проєктуються не стільки інформаційні локуси (фактичні події), скільки їхні образні репрезентації і смислові інтерпретації, в яких фіксуються перцептивно виокремлені якості типових/«зразкових» прикладів не завжди однозначних понять [13, с. 80]. Інакше кажучи, у файлової системі пам'яті зберігаються латентні контури найбільш значимих подій минулого, здатних проявлятися під тиском обставин «непереборної сили» (в т. ч. внутрішніх або зовнішніх тригерів). З очевидних причин ці образи суб'єктивізуються, внаслідок чого відбувається «деталізація» поведінкових моделей, які зберігають при цьому початкове значення. Наприклад, dokonаними є факти арахнофобії, герпетофобії і мусофобії, які, незважаючи на свою ірраціональну природу, можуть мати логічне пояснення, оскільки є результатом еволюції людини в агресивному природному середовищі. Крім цього окремі елементи сновидіння

важко відтворити як «чистий» текст, що пояснюється властивостями пам'яті детально і послідовно переказати сюжет сновидіння. У зв'язку з цим, його компоненти заміщуються готовими конструктами, ментальними моделями міфу, навіть власними домислами, вплетеними у загальну канву сновидіння.

Одним із найвідоміших прикладів часових екстраполяцій, пов'язаних з генетичною пам'яттю і підсвідомим, є time-парадокс «remember the future» («згадати майбутнє»), що не випадково став об'єктом уваги сучасних митців і мислителів⁶. Несумісне, на перший погляд, поєднання минулого (т. зв. «спогадів» — автоматичних рефлексій на певні подразники) і майбутнього (а ргіоні об'єктивно невідомого, але частити прогнозованого культурою контенту⁷ гіпотетично дає можливість передбачати (навіть моделювати) те, що буде⁸. У контексті сновидіння відповідні феномени пояснюються особливостями людської пам'яті, яка не лише автоматично фіксує минулі події, але на рівні підсвідомого одночасно оцінює і систематизує їхні можливі наслідки, відповідно до персонального чи колективного досвіду (в автономному режимі) прораховує можливі варіанти розв'язання тієї чи іншої ситуації, продукуючи спонтанні, на перший погляд, рішення, обумовлені психоментальними рефлексіями персонального і колективного характеру (у традиції може трактуватися як «послання» або «одкровення»).

Дотичними до цього є інші явища, пов'язані з часовими парадоксами переважно індивідуального походження. Мова йде про знайомий для багатьох стан *déjà vu*, що може бути ознакою тимчасової деперсоналізації особистості або вказувати на роздвоєння свідомості — наслідку збою механізму функціонування пам'яті, коли відтворення моменту, який щойно відбувся, сприймається таким, що відбувся значно раніше, створюючи ілюзію «уже баченого» [21]. Особливо цікавими видаються моменти, коли *déjà vu* стосуються ситуацій, що відбуваються уві сні [22; 23, с. 191—196], коли сновидець підсвідомо реа-

⁶ Мова йде про філософські, художні, публіцистичні, кінематографічні, сценічні проєкти Е. фон Денікена, Є. Магди, Д. Кента та ін. [14; 15; 16; 17; 18, 19, с. 27—35].

⁷ Пор.: «Що було, те і буде; і що робилося, те і буде робитися, і немає нічого нового під сонцем. Буває щось, про що говорять: «дивись, ось це нове»; але це було вже у віках, які були раніше за нас» (Екклізіаст 1:9—10).

⁸ Подібні конструкції вписуються у двомірну часову модель фрактального типу (докладніше див. [20]).

гує на асоціативні суміжності того, що він «бачить» і «чує» із смисловими алегоріями, які відтворюються у «другому ешелоні» пам'яті (ефект сновидного мислення). Короткочасне зміщення теперішнього і минулого створює ілюзію «спогадів про майбутнє». Сформовані у такий спосіб часові парадокси «дозволяють» ніби зазирнути у прийдешнє, примарні обриси якого одразу зникають, залишаючи по собі слід загадковості і містичності. Усвідомлення «прожитого» майбутнього, яке є лише інтуїтивним проблиском (*déjà vu* важко описати за допомогою логічних сентенцій), створює передумови виникнення відповідних ментальних конструктів, тобто пам'ять стає об'єктом моделювання майбутнього. Інакше кажучи, свідомість домислює можливі варіанти розвитку подій, користуючись ретроспективною прожитого досвіду — дійсного чи надуманого, пов'язаного з ментальною або емоційною активністю індивіда.

На відміну від «стихійного» мислення, розрахованого на «обслуговування» спонтанних ситуацій буденного характеру, навіть фрагментарне втручання підсвідомого (наприклад, сновидінь, ситуацій *déjà vu*, інших часових парадоксів) створює передумови до виникнення нестандартних імпульсів, які не «втискуються» у ментальні шаблони повсякденності. Очевидно, що свідомість намагається їх (ці імпульси) систематизувати, внаслідок чого з'являються ментальні форми, озвучення і переказування яких (їхня текстизація) невідворотно продукують виникнення смислових «шаблонів». У такому разі спостерігається взаємозв'язок між сновидінням і його похідним конструктом — міфом, який «цементує» хаотичну динаміку снопглядних образів. Звідси пояснення окремих парадоксів міфу (коли їх розглядати лінійно), який альмагує передбачуваність і алогічність сюжету; володіє здатністю до безкінечних модифікацій, але одночасно є консервативним, поєднує реальність й ірреальність описових конструкцій. Одночасно міф не втрачає при цьому динаміки первинного імпульсу (рефлексій підсвідомого), а відтак здатність формувати нові смислові концепти, але в межах закладеного функціоналу існуючих програмних алгоритмів *homo sapiens*. У такому разі ірреальні образи сновидінь, про які зазначають окремі дослідники [24; 25, с. 77—92], з великою вірогідністю обумовлені культурним контекстом і ґрунтуються на колективному досвіді.

Стереотипізація мислення (формування майбутнього на лекалах минулого) актуальна саме для міфологічної свідомості, оскільки ідеалізує *old time* — час «праведних» пращурів, що асоціюється з досконалою епохою богів і героїв (*tempus deorum*)⁹. Своєрідна канонізація минулого має транслювати довершену модель міфу, інсталуєючи її ментальні шаблони у теперішнє, а відтак і майбутнє. У такий спосіб функціонує історична «машина часу», що за певних умов відтворює напівзабуті зразки минулого, просторове і часове маркування якого відбувається за допомогою неозначених, але важливих у смисловому сенсі форм на кшталт: «колись», «давним-давно», «у старі часи», «жили-були», «за наших прадідів» тощо¹⁰. Прикладом може бути архетип героя, який стає актуальним у кризові моменти суспільного буття. Сформований колективною пам'яттю його ідеальний образ проектується на ті чи інші історичні реалії і з великою вірогідністю може не мати нічого спільного з тим, хто його насправді втілює¹¹. Практика обробки отриманої раніше інформації (минулого) і завантаження її у параметри колективної пам'яті реалізується за допомогою вербальних й акціональних компонентів міфу, де «ідеальне» минуле не лише переказується (згадується), але програється (відтворюється). За логікою міфу у такий спосіб відбувається своєрідна репетиція майбутнього шляхом калькування «ідеальної» парадигми минулого.

Схожий принцип може слугувати для пояснення семантики «віщих» сновидінь. Присвоєння відповідному сновидінню *sacral status* (характеристик, дотичних *tempus deorum*)¹² відбувається за умови, коли його сюжетика відповідає параметрам міфу (тобто є архетипною), що зумовлює очікування невідворотності «побаченого» і «почутого». Інакше кажучи, сновидіння у буквальному (психофізіологічному) і переносному (метафоричному) смислах візуалізують приховану частину буття (презентують його тіньовий аспект), тому однаково може асоціюватися з «ідеальним» ми-

⁹ Прикладом є міфологія СРСР, де було створено міф про настання нової ери, яку знаменував жовтневий переворот 1917 р.

¹⁰ Пор. з відомою мантрою рашистів «наши деди воевали».

¹¹ У такому разі виникає феномен антигероя, який позиціонує себе спасителем, дії якого призводять до фатальних наслідків. Прикладом може бути прихід до влади Гітлера або Путіна.

¹² Лат. Час богів

нулим або невідомим майбутнім, що пояснює його програмувальні потенції. Часова розмитість сюжетики сновидіння не завжди дозволяє ідентифікувати його хромотопні параметри у діапазоні «минуле-майбутнє» або «далеке-близьке». Відповідні ознаки пояснюються особливостями антропного сприйняття людиною, зокрема «календарна послідовність подій — зовнішніх і внутрішніх — порушується і перебудовується у світі не лише фізичного часу (відповідно до вчення Ейнштейна), але і нашого внутрішнього «психологічного» часу. Згадування про час підпорядковується своїм законам. Про давно минуле, але яскраве, ми нерідко говоримо: «Це було начебто учора», а недавнє, тьмяніючи, сприймається нашою свідомістю як далеке минуле» [26]. Незабутні образи формують свій відлік часу — індивідуальний або колективний (міфічний, історичний), і навпаки — буденні події стираються, залишаючись на півці підсвідомого, і під впливом певних подразників можуть відтворюватися у снах чи видіннях. На думку С. Геллерштейна, схожим чином влаштовано «біологічний годинник», який працює залежно від того, як індивід реагує на ті чи інші події — «чим яскравішим є слід, тим ближчим у часі він здається <...>, ця картина нагадує сприйняття близького і далекого простору, у процесі віддалення предмету його обриси стають менш розбірливими, а під час наближення його контури, форма і деталі стають дедалі виразнішими. Схожі процеси відбуваються і з часом. Відповідні якості пам'яті, що стосуються часу, пояснюють численні ілюзії і протиріччя між календарним і психологічним часом» [26]. Отже, відчуття часу залежить від психологічного стану — персонального і колективного. У цьому аспекті доцільним є припущення, що час протікає з такою послідовністю і швидкістю, яка оптимально сприймається органами чуття і усвідомлюється як перманентна даність¹³. Очевидно, що від цього залежить адекватна оцінка власного «я» чи колективного «ми». Саме тому безперервність і протяжність (!) життя людини (пор. з міфологічною ниткою долі — міцною і рівною або надірваною і плуваною) асоціюється, як правило, з активним станом буденної діяльності (звідси сприйняття буття як причинно-наслідкової черговості або числової послідовності, коли мова йде про календар). Натомість під час сну ця послідовність тимчасово переривається, що

¹³ Відповідні висновки базуються на теорії антропності [27].

дає підстави трактувати сон як короткочасну смерть. Разом з тим, існують інші — не регламентовані культурою часові перетини. Наприклад, у момент загострення хвороби послідовна лінія часу може «викривлятися». На відміну від клінічних патологій уві сні відбувається не «викривлення», а скоріше заміщення активної пам'яті, яка обслуговує буденну діяльність, внутрішніми образами — власними чи колективними¹⁴. У такому разі відчуття цілісності часу не втрачається остаточно, а пробудження супроводжується залишковими враженнями від сновидіння. Відповідний принцип використовується у жіночій магії навіювання, яку практикували під час граничних часових перетинів — опівночі або перед сходом сонця. Ефективність магічних дій обумовлена тим, що час, місце і методи їхньої реалізації, а також посередники і безпосередні виконавці обряду пов'язані з лімінальними станами. Наприклад, дівчина, яка мала «принадити» хлопця, виходила опівночі до водойми і «трясла» кладкою, збурюючи водне плесо, викликаючи в такий спосіб дух пращура («домового») [28, с. 100]. Схожі дії фіксуються в інших обрядах, де збурення «тихої» води провокує вихід на берег духів водойми, які асоціюються з душами потопельників, мавками або берегинями (в українців збереглися рудименти обрядової імітації образу «берегині» [29, с. 113]). Невипадковим у цьому контексті є зв'язок «берегині» з достатком і стабільністю (берег — берегти — зберегти), що пояснює сучасні трансформації цього образу. В інших обрядах, які виконували безпосередньо із сонним «чоловіком», використовували методи директивного гіпнозу [30, с. 586—596].

Висновок. На відміну від раціоналізованої буденності, де сновидіння сприймається як реакція психіки на повсякденну діяльність, у традиційній культурі трактування природи сну видається ширшим, оскільки формує «порядок денний» цієї самої діяльності. У цьому контексті сновидіння є важливим чинником *emotional activity*, оскільки здатне не лише «перезавантажувати» операційну систему, за допомогою якої відбувається обробка й адаптація персональної інформації, але певним чином «перепрограмувати» її функціональні можливості.

Властивість психіки до само-програмування може бути довільною і почасти регульованою. Перше

¹⁴ Під внутрішніми образами маються на увазі досвід попередніх поколінь або власна пам'ять.

пов'язане із психофізичними функціями сновидіння (відновленням ресурсів, переробкою інформації, компенсацією нереалізованих бажань і потреб, адаптацією психіки до нових умов тощо). Напевне, що внаслідок цього «завантажуються» нові оперативні дані, «налаштовуються» інші опції, оновлюється інтерфейс системи, внаслідок чого у підсвідомості можуть вибудуватися конструктивні або деструктивні поведінкові моделі, що діють автоматично і не контролюються свідомістю. Скоріш за усе це стосується архетипних сновидінь, що створюють відповідний емоційний стан, який реалізується у спонтанних діях повсякдення.

Отже, довільне навіювання проявляється у тому, що окремі, найбільш яскраві сновидіння можуть автоматично фіксуватися у підсвідомості. Внаслідок цього активуються емоційні стани, що моделюють реальні ситуації. Наприклад, сон про нечисту воду найчастіше асоціюється із захворюванням, оскільки бруд є безпосереднім маркером інфекційних недуг. Однак фізична нечистота може проектуватися на інші стани, пов'язані з очікуванням різноманітних *pot corporeal* неприємностей — матеріальних втрат, прикрих несподіванок, сумних звісток, раптових непорозумінь тощо.

Міфологічне сприйняття сновидіння не як наслідку, а скоріше як причини повсякденної діяльності (похідної міфу) обумовлене специфікою людської пам'яті, здатної фіксувати не лише дійсні (те, що уже відбулося або відбувається), але уявні (те, що може відбутися, враховуючи ментальні й емоційні установки різного рівня) події. Можливості людської пам'яті дозволяють довільно «записувати» на плівку підсвідомого практично усе, що потрапляє у її поле зору — випадково почуті звуки, візуальні фрагменти дійсності, запахи, мимовільні дотики, спонтанні емоції, а також внутрішні асоціації і сугестивні враження. Внаслідок цього формується «персональний» банк даних конкретної особи, який «використовується» підсвідомим для моделювання безкінечних модифікацій сновидних сюжетів і образів. Очевидно, що «персональні дані» перебувають у латентному стані і можуть бути пов'язані (за наявності відповідного запиту) з колективною базою (роду, етносу, людства), енергетичні імпульси якої живлять користувача, здатного за певних умов «підключатися» до її інформаційного слоту.

У традиційній культурі налагодження відповідних зв'язків обмежене і регулюється обрядом. Функції *usera* виконують шамани, знахарі і провідці (пізніше

священники), які здійснюють ритуал «підключення», використовуючи різноманітні засоби психофізичного впливу, зокрема галюциногенного, емоційного, вербального, фонічного чи тактильного характеру. У процесі виконання обряду *usera* ніби повертається *ad fontes*¹⁵ — час творення. У міфологічних системах світу *time of creation* (англ. час творення) вважається священним, що дає змогу перезавантажити усю систему. У контексті індивідуальної історії відповідні екскурси можливі за умови «відключення» ментального контролю, що відбуваються у несвідомому стані або уві сні¹⁶. У цьому разі стають зрозумілими бінарні опозиції, які регулюють правильне пробудження («прокинутися з правої ноги»), яке регламентує новий початок.

Цікавою особливістю, що наближує сновидіння до території трансцендентного, є феномен «спільного» сновидіння, коли сюжети «побаченого» і «почутого» уві сні є схожими у різних осіб¹⁷. Очевидно, що відповідні аномалії можуть зустрічатися у т. зв. «примітивних» суспільствах або окремих субкультурах (як правило релігійного характеру), де поняття «індивідуального» цілком знівельоване. Натомість феномени *déjà vu*, раптових прозрінь, видінь, позамежних контактів залишаються актуальними до сьогодні. Можливо, що за певних умов слоти індивідуальної пам'яті можуть під'єднуватися до спільного джерела живлення (шляхом спонтанного відключення контролю свідомості) або у ситуації з дежавю актуалізуються асоціативні зв'язки, резонуючи з візуальними образами уявного або раніше мимовільно побаченого насправді або уві сні. Напевне, що таке плетиво «дійсного» й «уявного» і формує міф як своєрідну матрицю буття у всіх його проявах.

1. Ludwig A. Altered states of consciousness. *Archives of general psychiatry*. № 15. 1966. P. 225—234.
2. Blanke Olaf, Dieguez Sebastian. Leaving Body and Life Behind: Out-of-Body and Near-Death Experience. *The Neurology of Consciousness*. 2009. P. 303—325.

¹⁵ Лат. До джерел.

¹⁶ Цікавими у цьому контексті є гіпотетичні припущення про роль особи в історії, яка виглядає не лише як процес (хронологія подій), але як стан — загальний, а подекуди індивідуальний, який впливає на колективні уявлення. Прикладом можуть бути знакові історичні постаті, які суттєво вплинули на хід історії.

¹⁷ Подібні ідеї стали основою для сюжету фільму К. Нола на «Початок».

3. Элиадэ М. *Шаманизм. Архаические техники экстаза*. Пер. с англ. С. Богуцкого, С. Трилис. Киев: София, 1998. 384 с.
4. Walch R. *The spirit of shamanism*. Los Angeles: Jeremy P. Tarcher, Inc. 1990. 278 p.
5. *Biopsychosocial Perspective. Was ist ein Schamane?* Edited by Mariko Namba Walter and Eva Jane Neumann Fridman. Santa Barbara; California; Denver; Colorado; Oxford, England: ABC CLIO, 2004. P. 169—176.
6. «Black» Shaman, «White» Shamans. Edited by Mariko Namba Walter and Eva Jane Neumann Fridman. Santa Barbara; California; Denver; Colorado; Oxford; England: ABC CLIO, 2004. P. 536—539.
7. Кучеренко Є.В. Змінені стани свідомості як об'єкт психологічного дослідження. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Вип. 30. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. С. 133—137.
8. Bourguignon E. Dreams and Altered States of Consciousness in Anthropological research. *Psychological Anthropology*. F.L.K.Hsu (Ed.). Cambridge (Mass.), 1972. P. 403—434.
9. Темченко А. (2022) «Текст» і «контекст» сновидіння (на матеріалі традиційної культури). *Матеріали до української етнології*. № 21 (24). С. 64—73.
10. Berit Brogaard D.M. Sci., Ph.D. *The Superhuman Mind. Remembering Things From Before You Were Born. Can memories be innate?* URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/the-superhuman-mind/201302/remembering-things-you-were-born> (дата доступу 29.06.2023).
11. Bernstein L.S. Egregor. *Confraternity of the Rose Cross Serving the ideals of the Rosicrucian Movement*. URL: <https://web.archive.org/web/20120108221129/http://www.crcsite.org/printegregor.htm> (дата доступу 15.05.2023).
12. Темченко А.І. *Традиційні мантичні практики: архаїка знакової системи*. Черкаси: ІнтролігаTOP, 2015. 112 с.
13. Меркулов И.П. *Когнитивная эволюция*. 1999. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/kognitivnyye_nauki/merkulov_i_p_kognitivnaja_ehvoljucija/17-1-0-2807 (дата доступу 26.02.2022).
14. Вертіль О. Спогади про майбутнє. Спогади про майбутнє. *Урядовий кур'єр 15 січня 2011*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/spogadi-pro-majbutnye/> (дата доступу 05.09.2023).
15. Спогади про майбутнє. *Чорний квадрат*. URL: <https://artkvadrat.com/performance/vospominaniyaobudushem> (дата доступу 22.03.2022).
16. Магда Є. *Шостий. Спогади про майбутнє*. Київ: КДС, 2017. 208 с.
17. Эрих фон Дэникен. *Воспоминания о будущем*. URL: <https://coollib.net/b/434950-erih-fon-deniken-vospominaniya-o-buduschem/read> (дата доступу 03.11.2023).
18. *Спогади про майбутнє*. URL: <https://afishalviv.net/arh/spogadi-pro-majbutnye/> (дата доступу 23.03.2022).
19. Зарубицький К.Є. «Спогади про майбутнє» або вічність — як єдність часу. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 203 (1). С. 27—35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvubgc_2014_203%281%29__6 (дата доступу 22.09.2022).
20. *Introduction to Fractals and Chaos* Richard M. Crownover University of Missouri-Columbia Jones and Bartlett Publishers Boston London, 1995. 350 p.
21. Brown A.S. The Déjà Vu Experience. *Psychology Press*. 2004. 244 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203485446/deja-vu-experience-alan-brown> (дата доступу 22.09.2022).
22. Курган А.А. *Феномен дежа вю*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2010. 240 с. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kurg/index.php (дата доступу 22.09.2022).
23. Zuger V. The time of dreaming and the Déjà Vu. *Comprehensive Psychiatry*. 1966. June. Vol. 7. P. 191—196.
24. Червинский П.П. *Словари толкования сновидений. Заметки к строению интерпретативной модели*. Тернополь: Крок, 2010. 116 с.
25. Chudzicka-Parkosadze Анна. Онирические мотивы в романе Михаила Булгакова Мастер и Маргарита. *Przegląd rusycystyczny*. 2014. № 3 (147). С. 77—92. URL: <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/PR/article/view/3435/2268> (дата доступу 26.02.2022).
26. Геллерштейн С.Г. Можно ли помнить будущее? *Культурно-историческая психология*. 2006. Том 2. № 4. URL: <https://psyjournals.ru/kip/2006/n4/Gellerstein.shtml> (дата доступу 26.02.2022).
27. Lee Smolin. Scientific alternatives to the anthropic principle. *High Energy Physics — Theory*. 2004 URL: <https://web.archive.org/web/20200524023720/https://arxiv.org/abs/hep-th/0407213> (дата доступу 26.02.2022).
28. Чубинський П.П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: в 2 т. Київ: Мистецтво, 1995. Т. 1. 224 с.: іл.
29. Словарь української мови: в 4-х тт. За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907—1909. Т. 3. С. 113. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%8F (дата доступу 26.02.2024).
30. Темченко А. Реальність «ірреального»: програмувальні функції сновидіння в магії навіювання (на матеріалі традиційної культури українців). *Народознавчі зошити*. 2023. № 3 (171). С. 586—596.

REFERENCES

Ludwig, A. (1966). Altered states of consciousness. *Archives of general psychiatry*, 15, 225—234.

- Blanke, O. & Dieguez, S. (2009). Leaving Body and Life Behind: Out-of-Body and Near-Death Experience. *The Neurology of Consciousness* (Pp. 303—325).
- Eliade, M., Bogutsky, S., & Trilis, S. (1998). *Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy*. Kyiv: Sofia [in Russian].
- Walch, R. (1990). *The spirit of schamanism*. Los Angeles: Jeremy P. Tarcher, Inc.
- Walter, Namba, M., & Fridman, Neumann Jane, Eva (Eds.). (2004). *Biopsychosocial Perspective. What is a shaman?* (Pp. 169—176). Santa Barbara; California; Denver; Colorado; Oxford; England: ABC CLIO [in German].
- Walter, Namba, M., & Fridman Neumann Jane, Eva (Eds.). (2004). «Black» Shaman, «White» Shamans (Pp. 536—539). Santa Barbara; California; Denver; Colorado; Oxford; England: ABC CLIO.
- Kucherenko, Ye.V. (2013). Altered States of Consciousness as an Object of Psychological Research. *Bulletin of the Institute of Child Development. Series: Philosophy, Pedagogy, Psychology: Collection of Scientific Papers* (Vol. 30, pp. 133—137). Kyiv: NPU named after M.P. Drahomanov [in Ukrainian].
- Bourguignon, E., & Hsu, F.L.K. (Ed.). (1972). Dreams and Altered States of Consciousness in Anthropological research. *Psychological Anthropology* (Pp. 403—434). Cambridge (Mass.).
- Temchenko, A. (2022). «Text» and «context» of a Dream (a Study of Traditional Culture). *Materials for Ukrainian Ethnology*, 21 (24), 64—73 [in Ukrainian].
- Brogaard, Berit, D.M. (2013). *The Superhuman Mind. Remembering Things From Before You Were Born. Can memories be innate?* Retrieved from: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/the-superhuman-mind/201302/remembering-things-you-were-born> (access date 29.06.2023).
- Bernstein, L.S. Egregor. (2023). *Confraternity of the Rose Cross Serving the ideals of the Rosicrucian Movement*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20120108221129/http://www.crcsite.org/printegregor.htm> (access date 15.05.2023).
- Temchenko, A.I. (2015). *Traditional Mantic Practices: Archaic Sign System*. Cherkasy: IntroligaTOR [in Ukrainian].
- Merkulov, I.P. (1999). *Cognitive evolution*. Retrieved from: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/kognitivnye_nauki/merkulov_i_p_kognitivnaja_ehvoljucija/17-1-0-2807 (access date 26.02.2022) [in Russian].
- Vertil, O. (2011, January 15). Memories of the future. *Government Courier*. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/spogadi-pro-majbutnye/> (access date 05.09.2023) [in Ukrainian].
- Memories of the Future. *Black Square*. Retrieved from: <https://artkvadrat.com/performance/vospominaniyaobuduschem> (access date 22.03.2022) [in Ukrainian].
- Mahda, Ye. (2017). *The Sixth. Memories of the Future*. Kyiv: KDS [in Ukrainian].
- Von Daniken, E. (2004). *Memories of the Future*. Retrieved from: <https://coollib.net/b/434950-erih-fondeniken-vospominaniya-o-buduschem/read> (access date 03.11.2023) [in Russian].
- Memories of the Future*. Retrieved from: <https://afishalviv.net/arh/spogadi-pro-majbutnye/> (access date 23.03.2022).
- Zarubysky, K.Ye. (2014). «Memories of the Future» or Eternity as the Unity of Time. *Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Humanitarian Studies* (Issue 203 (1), pp. 27—35). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvubgc_2014_203%281%29__6 (access date 22.09.2022) [in Ukrainian].
- Richard, M. (1995). *Introduction to Fractals and Chaos*. Crownover University of Missouri-Columbia Jones and Bartlett Publishers Boston London.
- Brown, A.S. (2004). The Deja Vu Experience. *Psychology Press*. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203485446/deja-vu-experience-alan-brown> (access date 22.09.2022).
- Kurgan, A.A. (2010). *Phenomenon of Deja Vu*. St. Petersburg: Dmitry Bulanin. Retrieved from: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kurg/index.php (access date 22.09.2022) [in Russian].
- Zuger, B. (1966, June). The time of dreaming and the Deja Vu. *Comprehensive Psychiatry* (Vol. 7, pp. 191—196).
- Chervynsky, P.P. (2010). *Dictionary of Dream Interpretation. Notes on the Structure of the Interpretive Model*. Ternopil: Krok [in Russian].
- Chudziska-Parkosadze, A. (2014). Oneiric Motifs in Mikhail Bulgakov's Novel «The Master and Margarita». *Russian studies review*, 3 (147), 77—92. Retrieved from: <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/PR/article/view/3435/2268> (access date 26.02.2022) [in Russian].
- Hellerstein, S.G. (2006). Can We Remember the Future? *Cultural and Historical Psychology*, 4 (Vol. 2). Retrieved from: <https://psyjournals.ru/kip/2006/n4/Gellerstein.shtml> (access date 26.02.2022) [in Russian].
- Smolin, L. (2004). Scientific alternatives to the anthropic principle. *High Energy Physics — Theory*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20200524023720/https://arxiv.org/abs/hep-th/0407213> (access date 26.02.2022).
- Chubynsky, P.P. (1995). *Wisdom of the Ages. Ukrainian Folklore in the Creative Heritage of Pavlo Chubynsky*: in 2 vol. (Vol. 1). Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (Ed.). (1907—1909). *Dictionary of the Ukrainian Language*: in 4 vol. (Vol. 3, p. 113). Kyiv. Retrieved from: http://ukrlit.org/slovyk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%8F (access date 26.02.2024) [in Ukrainian].
- Temchenko, A. (2023). The Reality of the «Unreal»: Programming Functions of Dreams in the Magic of Suggestion (a Study of the Material of the Traditional Culture of Ukrainians). *Ethnological Notebooks*, 3 (171), 586—596 [in Ukrainian].